

Erdészeti Lapok

Az Országos Erdészeti Egyesület folyóirata
CXXXVI. évfolyam 9. szám
(szeptember)

Főszerkesztő
PÁPAI GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SZIKRA DEZSŐ

A Szerkesztőbizottság tagjai: dr. Bartha Dénes, dr. Bondor Antal, Dévai Péter, Gencsi Zoltán, dr. Járási Lőrinc, dr. Király Pál, Oláh Tibor, Pintér Ottó, Répászky Miklós, dr. Somogyi Zoltán, Szakács László, Tóth Miklós.

Szerkesztőség: 1027 Budapest, Fő u. 68.
Telefon/fax: 201-7737
Mobil: 06-30-97-15-255
Internet: <http://larix.efe.hu/oe>

Kiadó:
Országos Erdészeti Egyesület
1027 Budapest, Fő u. 68.

Felelős kiadó:
KÁLDY JÓZSEF

Nyomdai munkák: INNOVA-PRINT, Budapest
Felelős vezető: ifj. Komornik Ferenc

A kézirat lezárva: 2001. augusztus 31.

ISSN: 1215-0398

Terjeszti az Országos Erdészeti Egyesület. Felvilágosítást a lappal kapcsolatban az Egyesület ad. Megjelenik havonta. A beküldött kéziratokat, fényképeket nyilvántartásba vesszük. A cikkek, írások nem feltétlenül azonosak a szerkesztő véleményével, azok tartalmáért mindenkor a szerző felel. A szerkesztőség fenntartja magának a szerkesztés jogát. Honoráriumot – megegyezéssel – csak felkért íráso-kért, a fotóért, illetve grafikai munkákért fizetünk.

Címképünk: Államalapító Szent István szobra a budafai arborétumban. *Fotó: Pápai Gábor*

Bedő- és Kaán-díjasok Farkaserdőn

Fotó: Szakács László

Tartalom

A bibircses nyír kultúrtörténeti, kertészeti és táji vonatkozásai	265
Hozzászólás az Erdőtelepítések mérlege: tanulságok című íráshoz	268
Ki „csinálja” az erdőt?	268
Tanulmány az erdők kárpótlásba adásáról, privatizálásáról	270
 Erdőrendezési verseny Zalaegerszegen	271
Bedő- és Kaán-díjasok találkozója	272
Szakmai Fórum a HM VERGA Rt.-nél	274
Százötven éve alakult a Magyar Erdész Egylet	275
Hány éves múltra tekint vissza az Országos Erdészeti Egyesület – avagy egy megitagadott 15 év	275
Ahogy én látom... az UFv és az OEE azonosságát	282
Válasz dr. Király Pál „Ahogy én látom az UFv és az OEE azonosságát” című cikkére	288

A STIHL alapításának 75. évfordulóját ünnepli

VI. Erdőpedagógiai Szeminárium 2001	300
Szakmai nap és 60 erdész Kaszóban	301
Tájidegen fafajok alkalmazásának kérdése	302
Tájékoztató a Szeniorok Tanácsa gödöllői arborétumi bejárásáról	305
Egyesületi hírek	306

A lapot
Magyarország legnagyobb médiafigyelője, az

» **OBSERVER** «

OBSERVER BUDAPEST MÉDIAFIGYELŐ KFT.
1084 Budapest, Auróra u. 11.

Tel.: 303-4738

rendszeresen szemlézi

A bibircses nyír kultúrtörténeti, kertészeti és táji vonatkozásai

A nyírfa az észak hideg tájainak fája, ahol a korai őszön a vöröslő tőzegmohalápok és sötét fenyvesek között tündöklő aranysárga lombja és fehér törzse. Közép-Európa vidékén pionír fafajként jelenik meg a tájban irtásokon, erdei tisztásokon vagy nyírjes fenyérekben. Hazánkban elsősorban a hűvösebb, csapadékosabb országrészekben fordul elő. Rokona a molyhos nyír, amely savanyú talajú nyírkos, lápos vidékeken él, északkeleti sík homokvidékünk, a Nyírség névadó fája. A bibircses nyírt a díszkertekben, a nagyobb parkokban, az extenzív fásításokban leggyakrabban színesítő, díszítő elemként találjuk mint szoliter fát, de gyakrabban csoportokban és ligetes telepítésben.

Nyír az északi és keleti népek mítoszaiban, a magyar ősvallásban

A finnugor nyelvcsalád ősvallásának és mítoszainak legendáit elbeszélő eposzokban a különleges szerepű, megszemélyesített, illetve szent fák között szerepel a nyírfa. A Kalevalában az erdő istennőjének feladata lenne a fák díszítése. Erről olvashatjuk:

„Borítsd be az erdőt gyolccsal,
posztóval a rengeteget,
keríts nyírfára köntöst
ékes ruhát égerfára!
Vond be a fenyőt ezüstbe,
Húzd a lucfenyőt aranyba,
Vén fára rézövet rakjál,
Ezüstövet más fenyőre,
Nyírfára arany virágot,
Törzsére aranyos csengőt”

A nyír – világfa

A világfa szimbólum a középpont, a kiindulópont megjelölésére szolgál, valamint a Föld és Ég közötti összeköttetést jelenti. A mitikus világkép középpontja a tér és az idő kezdete. A Föld központú világképekben a világfa a Föld közepén ver gyökeret. „Az abakáni tatárok 'Vashegynek' nevezik a helyet, ahol a 7-ágú fehér nyírfa nőtt”. Az arany-, ezüst- és rézgyümölcsöt termő aranylevelű nyír pedig a szibériai tatárok világfája (Jankovics, 1991). Az égben gyökerező, Föld felé növekvő, fordított vi-

lágfa képzete is megjelenik több népnél, így az oroszoknál is. „A tengeren, az óceánon, egy szigeten, egy kurgánon áll egy fehér nyírfa, ágaival földre, gyökerével fölfele; azon a szentséges istenanya selyemfonalat gombolyít, véres sebeket varr be” (Maszlova, 1980).

A „kapuisten”

A világfa összeköti a való világot a túlvilággal, s mint ilyen, a nyírfa főszerepet játszott a szibériai sámánizmusban is. A sámánavató szertartás idején abból az erdőből vágnak ki, illetve ásnak ki gyökerestül nyírfákat, ahová a falu népe temetkezik. Az ünnep reggelén egy nyírfát az avatójurtában állítanak fel úgy, hogy tövét a tűzhely hamujába ássák és tetejét a jurta füstnyílásán az ég felé vezetik ki. Ez a nyírfa a „kapuisten”, ő nyitja meg az ég kapuját a sámán előtt. További 12 nyírfát a jurtától távol, tövestül ültetnek el. Ezekre kerül az áldozati állatok lenyúzott bőre és más ajándékok, majd színes szalagokkal kötik össze a „kapu órével”, jelképezve a leendő sámán útját a szellemek birodalmába (Jankovics, 1991 – *Eliade*, 1974 nyomán).

Az ősi fa kultusz, a magyarok ősvallásából eredeztethetően sokáig tovább élt a kereszténység felvétele után is. A kiválasztott kutak, források, kövek és fák előtt végeztek az áldozati szertartásokat. Még a kora Árpád-korban is olyan erős volt a hagyományos vallás iránti tisztelet a nép körében, hogy I. László király a szabolcsi zsinaton külön rendeletet hozott a hagyásfák, a pogány „szent fák” imádása ellen (Surányi, 1985).

A nyírfabáb

László Gyula A honfoglaló magyar nép élete c. művében ír a nyírfa hitvilágbéli szerepéről: „Obi ugor rokonainknál az özvegy nő nyírfabábot készít elhunyt férjéről, hat hónapig a tisztelethelyen tartja, étellel vendégeli, s vele alszik. Nyilván ennek a szokásnak a maradványa az is, hogy minden népnél a férj halála után egy bizonyos ideig nem mehet férjhez a nő, s felesége után nem házasodhat meg a férfi. Ez az az idő, amelyben az elhunyt lelke még a

földön van vagy máig nem érkezett el a másvilági nagycsaládba vagy a másik testbe.”

A faábécé első fája az újrakezdés, a megtisztulás és a termékenység jelképe

A krétai hieroglifákból kialakult görög ábécét megelőzően olyan ábécét használtak, amely szoros összefüggésben állt a naptárral és betűit nem írásjelekkel, hanem az esztendő egyes hónapjait jelképező fákról levágott gallyakkal ábrázolták. Szintén fákhoz kötődik az ősi kelta és gall ábécé is, amelynek első három mássalhangzójáról Beth-luisnion (nyír-berkenye-köris) volt a neve. A mássalhangzók a téli napforduló után két nappal kezdődő tizenhárom hónapos év egy huszonnyolc napból álló hónapját jelképezték. A nyírfa hava volt az első az évben, amely december 24-től január 20-ig tartott (Graves, 1970).

Az időhatárok mellett a földi fizikai határok is kapcsolódtak a fákhoz. A vizek természetes határt képeztek a népek vándorútjain a háborúk folyamán birtokok és birodalmak között. Így váltak Jankovics vélekedése szerint sorsfordulók szimbólumaivá a vízkedvelő fák is, a nyár, az éger, a nyír és a fűz.

A nyír az faábécé első betűjeként különleges határjelző, általában a kezdethez, az újrakezdéshez és a születéshez kapcsolódott. Az évszakokhoz igazodó gazdálkodási rendben a tavasz és a télkezdet fontos fordulópontok, így ezekhez számos népszokás, hagyomány kötődik, amelyben szerepet kapott a nyírfa.

A halottak napjától, november 1-től Márton napig tartó 10 napos periódus az őszi szürettől kezdődő kifsarsang utolsó szakasza. Dunántúli szokás szerint ekkor frissen vágott nyírfavesszővel csapkodták meg az állatokat, ezért a pásztorok jutalma az újbor volt, akik így köszöntöttek be a faluba:

„Elhoztam Szent Márton püspök vesszejét,

A szokást nem mi kezdtük és nem mi végezzük.

Állatainknak annyi szaporodása legyen,

Ahány ága boga van a vesszőnek.”

A nyírfa a téltemetőik alkalmával is szerepet kap. Szent György-nap már az ókorban tavaszünnep, amikor megsuhogtatják a zöld ágakat és meghintik velük az istállókat. A pásztorok nálunk ekkor hajtják ki először a legelőre az állatokat, megvesszőzik azokat, sok helyütt a Márton-nap vágott vesszőkkel – nyírfa-, bodza- vagy rózsággal, hogy „zsendüljön a jószág, mint a zöld ágon a levél”. A nyír vesszőit termékenységfokozó, férfivá, nővé avató rituális korbácsolásra is használták (Jankovics, 1991, *Graves* nyomán).

A húsvéti ünnepkör kezdete virágvasárnap, az utolsó téltemető ünnep. Eredetileg ezen a nagyböjt előtti vasárnapon Jézust köszöntötték palmaágakkal jeruzsálemi bevonulása alkalmával. Innen erednek Húsvét fás, ágas szokásai. A halál kiűzetésének szimbólumaiként „néhány thüringiai faluban nagyböjt negyedik vasárnapján a gyerekek nyírfaágakból készített babát vittek végig a falun, majd egy tavacskába dobták” (Frazer, 1965).

A svédek a nyír rügyfakadásával egyidejűleg kezdték meg a kenyérgabona vetését. Angliában a nyár kezdetén, május 1-jén színes rongyokkal díszített nyírfát támasztottak a lóistálló ajtajának, védelmül a boszorkányok ellen. Törvényes házásoknak tekintették magukat azok a napszámosok, akik mátkájukkal együtt ilyenkor átugrottak egy küszöb fölé tartott nyírfaseprűt.

A nyári napéjegyenlőségkor, Szent István napján és éjjelén is számos szokás, szertartás kötődik a nyírfához. Szent Iván-napi „naptűzgyújtásról” ír *Nyírő* a *Havasok könyvében*, amire egy vén nyírfa, „az áldott nap fájának” tövében kerül sor (Jankovics, 1991).

A nyírfa a fiatalság, a tisztaság és a szerelem jelképe

A kecses, karcsú koronaalakok, a vékony hosszú vesszők – amelyek a lenge szellő rezzenésére is meglebbenek – légies, átszellemült finomságot kölcsönöznek a nyírfának. Ezért válhatott a tisztaság, a fiatalság és a nőesség jelképévé, amelyet oly szépen mutatnak az alábbi verssorok:

„Nyírfa te karcsú, te lenge
Ringat halványzöld pagony
Te bűbajos isten eszme
Teremtés harmadnapon.

BETULA *Græcis, Σημύδα.*] *Italica, Bettola: Betula, & Bidollo.*] *Germanis, Bircken.*] *Boemis, Brika.*

FORMA.

Matt. Foliis exit, nigrae populi haud absimilibus, per ambitum ferratis. Iulos edit, vt Corylus: sed fructum nullum. cortex illi albus, membranosusq; bituminosus, & pinguis. Materies candida, flexilis, ac tenax, caudice terebro perforato, aqua clarissima, copiosaque distillat. & potu non ingrato.

L O C V S.

Idem. Nascitur in Sylvis Septentrionalibus, præsertim locis frigidis, ac nivosis.

Q U A L I T A T E S.

Idem. Folia exalfaciunt, & ticcant, resoluunt, attenuant, abstergunt, aperiant, & amara sunt. Cortex vero quod bituminosus sit exalfacit, & emollit.

V I R E S.

Idem. Aqua quæ è pforato caudice distillat, cum renum, et vesicæ calculos eijcit. Illita faciei nitorem conciliat, & maculas delet. Eadè oris ulcera sanat. Foliorum succus coagulo admixtus casu à teredine, & vermibus præferuat. Ligni materies ad cingenda vinararia vasa peridonea est. Alpini è corticibus conuolutis nocturnas faces parant: Bituminosi enim cum sint, non minus quàm tæda flagrant, & incenduntur. optimi quoque è Betula parantur carbones ad fundenda metalla peridonei.

.....
Nyírfa te lányos te lenge,
Ringat zöldellő pagony,
Te bűbajos isten eszme
Teremtés-harmadnapon.”

(*Börries von Münchhausen: Nyírfa legendácska. Majtényi Zoltán fordítása.*)

A tisztaság és a nőesség képzete avatta a nyírt Közép-Európa számos vidékén Mária szimbólummá. Pünkösdkor a csíksomlyói búcsún a lombos nyírfaág Máriát jelképezi. Ugyanakkor a nyír a szerelem, a házaseslet kezdetének jelképe is. Közép-Európa számos vidékén a házasulandó ifjak friss nyírfaágakat helyeznek el választottjuk ablakába.

A háromszéki székely fiatalság tavaszi ünnepen énekszóval, tánccal vonul ki a nyírfákat megcsapolni:
„Édöcs virics foly a fából,
Jere ki rózsám a házból...”

A nyírfa lévén az északi népek kedvenc fája, az északon élő testvérnépünkél, a mordvinoknál is szerepet kap a jeles alkalmakkor. A leányok ünnepén, avatásán nyírfát díszítettek fel az alkalomnak megfelelően (Surányi, 1985).

A nyírfa történeti leírásai

A nyírfát a kerttörténetben legkorábban az ókori függőkertek fái között említik a rezgőnyár, a mogyoró, a róza, a ciprus, a cédrus, az akác és a vörösfenyő társaságában. A görögök és a rómaiak is ismerték, sőt tisztelték (Surányi, 1985). A római konzulokat beiktatásukkor 12 lictor kísérte, akik együtt 13-an voltak, annyian, mint fa-év hónapjai. A lictorok nyírfavesszőnyalábot vittek a vállukon (Jankovics, 1991).

A nyírfa szerepel a legkorábbi kö-

zép kori növényjegyzékekben, herbáriumokban is. Megtaláljuk a „nir fa” említését az 1400 körüli időkre datált *Schlägh* szójegyzékben, amelynek 14 lapja a legkorábbi magyar nyelven íródott növénynév-jegyzék. *Melius Jubász Péter* Herbáriumának 233 leírt növényfaja között 28 fás növényt említ, amelyek egyike a „Nyírfá”. *Matthioli*, az 1500-ban, Sienában született orvos-botanikus növénytan művének 1571. évi kiadásában mives ábrázolással illusztrált nyírfaleírás közöl (ábra).

Nagyvátly János, Zala megye főtáblabírája a hazai kertészeti természet és növénysszaporítás egyik jeles alakja a „Magyar prakticus természet” c. munkájának 1821. évi kiadásában foglalkozik azokkal a fákkal is, amelyek makkot nem, de magot teremnek, „s közönségesen Lágyszűznek neveztetnek. A Lágyszűz kétfélék, 1. Levélhullatók és 2. Levéltartók”. Szaporításukra a magvetést javasolja, amelyre általában az őszt tartja megfelelőnek.

A nyírfavíz és a kéreg

A magyar őstörténetben a nyír is a fontos gyógyító növények között szerepel. A megcsapolt nyírfakéreg jótékony hatásai évszázadok óta ismertek. *Melius* Herbárium a belső és külső hasznok leírásánál említi a következőket: „A nyírfá vizét, ha tavasszal vészed és iszod, igen jó kő ellen és sárgaság ellen, vízben főzd az levelet, azt idd meg... A nyírfá succussa és vize a szájróthadását gyógyítja. Ha az nyírfá succussát és vizét az sajt oltójába tészed, a sajt meg nem fergesedik.” (Succus=bél)

Surányi közlése szerint a XVIII. században „a pezsgőt nyírfavíziből és fehércukorból készítették, ehhez élesztőt adagoltak, majd borral elegyítették és citromkarikákat helyeztek bele; a lefojtott üvegekben megerjedt a must és a keletkező szén-dioxidot az üvegben levő szeszes lé elnyelte...”

A fa vízhatlan papírszerű kérgét csónakborításra, edény és ruha készítésére is használták, de feljegyzéseket is írtak nyírfakéregre. A hetvenes években nagy feltűnést keltett a nyírfakéregre írott ősi szövegek megtalálása. *Janyin* Nyírfakéreg-levelek üzenete c. régészeti kalauza 1980-ban jelent meg könyv alakban.

A nyírfá ágaiból seprőt készítenek – erre utal a finnugor eredetű megnevezése, a „vessző, sarj”. Fehér kérgű fáját sok helyen dísz tárgyak készítésére is használják. Levele és a fából készült kátrány, valamint a megcsapolt fából le-

csurgó nyírfavíz gyógyszer (*Kárpáti-Terpó*, 1968).

Díszkertészeti-tájalakítási szerep

A bibircses nyír fényigényes, gyorsan növő pionír faj, amely a talajra nem érzékeny, közepes vízellátottságot igényel, de meggyökeresedés után némi szárazságot is elvisel. Parkokba, városi belterületekre, ipartelepekre is ültethető, a légszennyezést jól tűri. Útfásításoknál is jól alkalmazható. A 15–20 méteresre megnövő fa díszértékét karcsú, laza koronaalakja, szép aranyárga őszi lombszíne és fehér kérge adja. A nyírfá telepítésével északiak karaktert adhatunk a területnek. Igen szép együttes alakítható ki a sötét lombú örökzöldek, főként elterülő borókák és a fehér kérgű nyír telepítésével. Több változatát alkalmazhatjuk a növénykiültetésekben. A ‘Youngii’ csüngő, alacsonyra növő, bókoló vesszejű szomorú alak; a ‘Fastigiata’ oszlopos növekedésű; a ‘Purpurea’, a sötétvörös levelű vérnír igen dekoratív fa, a *Betula pendula* f. *dalecarlica* pedig mélyen szeldelt levelű változat.

Idős nyírpéldányokat találhatunk Keszthelyen, Sellyén és Alcsúton. A vérnír nagyobb példányai lelhetők fel Budapesten a Margitszigeten, Szarvason, Szabadkígyóson, Fertődön és Balatonfüreden.

A nyír a különleges védett élőhelyeken

Az *Istvánküti nyíres* a Zempléni-hegység szívében, Háromhuta település határában, Kókapu közelében található. A 8 ha kiterjedésű terület 60–80 éves korú fákból áll, 1953-ban helyezték természetvédelmi oltalom alá. A nyírest a hegység ősbükköseitől karéja oltalmazza, lágyszűz szárú aljnövényzete a magashegységi nyíresekre jellemző, több ritka növényfaj őrzője. Több mohafaj él itt és a kerti kardvirág ősenek tekintett, nagyon ritka réti kardvirág is. A nyíres-áfonyás növénytársulás lepkefaunája hazánkban ritka északi és kárpáti fajokból áll, különlegesen gazdag. A terület élőhelye a szintén védett fekete keresztvipérának is.

A nyírnemzetség hazánkban előforduló másik faja a molyhos nyír – a *Betula pubescens* – nedves élőhelyeken, vizenyős területeken, lápokban fordul elő. Tudott, hogy hazánkban igen kevés természetes vizes élőhely maradt fenn a múlt századi vízrendezé-

sek után, így különösen értékes és ritka területek a tőzegmohalápok, ahol a *Sphagnum* fajokkal a molyhos nyír állományait találjuk. Északkelet-Magyarországon Kelemér település határában 1951-ben nyilvánították védetté a suvadás folytán keletkezett Mohos-tavakat, amelyek tőzegrétegei őrzik a jégkorszaki és a későbbi korok fás vegetációjának pollenmaradványait. A virágpommaradványok bizonyították, hogy a lápok keletkezésének idején, a jégkor végén csak fenő és nyír tenyészett ezen a területen (*Kopasz*, 1978). Az ingatag úszólápot – melyhez a néphagyomány számos legendát fűzött – jelenleg nyírfák és tőzegmoha fajok borítják.

Konkolyné dr. Gyuró Éva

Irodalom

Eliade, M. (1974): Shamanism, Archaic Techniques of Ecstasy, Princeton University Press.

Fraser J. (1965): Az aranyág. Gondolat Kiadó, Bp.

Graves R. (1970): A görög mítoszok. I–II. Európa Kiadó, Bp.

Godet J. D. (1993): Fák és cserjék. Officina Nova, Bp.

Ipolyi A. (1929): Magyar Mythológia I–II. Zajtí F., Bp.

Jankovics M. (1991): A fa mitológiája. Csokonai Kiadó, Bp.

Kárpáti Z.–Terpó A. (1968): Kertészeti növénytan. Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 2. kötet.

Kiss L. szerk. (1983): Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára. Akadémiai Kiadó, Bp.

Kopasz M. szerk. (1978): Védett természeti értékeink. Mezőgazdasági Kiadó, Bp.

László Gy. (1944): A honfoglaló magyar nép élete. Bp.

Matthioli P. A. (1571): Senensis, Medici, Compendium. Venetiis.

Maszlova Sz. Sz. (1980): Mitológiai elemek a Felső-Volga vidékének díszítőművészetében. In. Kapcsolatok. Szerk. *Hoppál Mibály* Népművelési Intézet.

Melius P. (1979): Herbárium. Kriterion.

Nagy B. szerk. (1980): Díszfák, díszcserjék termesztése és felhasználása. Kertészeti Dendrológia. Egyetemi Tankönyv. Mezőgazdasági Kiadó, Bp.

Surányi D. (1985): Kerti növények regénye. Mezőgazdasági Kiadó, Bp.

Szutórisz F. (1905): A növényvilág és az ember. Művelődéstörténeti tanulmányok. Királyi Magyar Természettudományi Társaság, Bp.